

Історія народного господарства

УДК 336.14:352:334.722:94(477.53),,312”

М. А. Якименко, О. М. Краснікова

ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТУ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ НА ПОЛТАВЩИНІ ЕПОХИ ВІЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА (1861 – 1917 РОКИ)

У статті проаналізовано джерела формування і шляхи використання (переважно в економічній сфері) бюджету таких органів місцевого самоврядування, як губернське і повітові земства Полтавщини. Згадуються також бюджети міських Дум та Управ Полтави і Кременчука.

Ключові слова: Полтавщина, земство, Дума, бюджет, податки, кооперація, банки, земські каси.

Однією із актуальних проблем функціонування органів місцевого самоврядування в сучасній Україні є вдосконалення шляхів формування бюджету і його використання в системі сільських, районних, міських та обласних рад. Місцеві засоби масової інформації неодноразово повідомляли громадськість про те, із якими труднощами доводиться стикатися відповідним службам, прямим обов'язком яких є забезпечення бюджетної дисципліни у тому чи іншому районі і в області загалом. У цьому зв'язку зовсім не зайвим буде звернутися до того досвіду формування бюджету і основних напрямків його використання в таких органах місцевого самоврядування, як земства та міські Думи, який мав місце на Полтавщині в епоху ринкових реформ другої половини XIX – початку XX ст. Такий підхід має право на існування ще й тому, що в сучасній Україні повномасштабний перехід на ринкові відносини, початок яким було покладено постановою Верховної Ради України від 18 грудня 1990 року, до цього часу не завершено. Незважаючи на наявність достатньої для відповідного аналізу джерельної бази в історичній літературі це питання спеціально не висвітлювалось як у загальноукраїнському, так і в регіональному масштабі. Мова може йти лише про окремі сюжети у працях таких дослідників, як О. Г. Михайловський [14], Т. М. Плаксієв [18] та один із авторів цього повідомлення [12–13]. Таким чином, завдання нашого повідомлення є з'ясування основних аспектів формування та використання бюджетів органів місцевого самоврядування, лівова частка яких припадала на земства. Так, на 1915 р. бюджет Полтавського губернського земства було затверджено у сумі 3 392 969 крб. 56 коп. [3, с. 668] тоді як бюджет Полтавської міської Думи ніколи не складав навіть десятої частини цього показника [6, с. 333; 7, с. 227]. Якщо до бюджету

губернського земства додати ще й відповідні кошти повітових земств, то загальна сума бюджету такого органу самоврядування як земства, складе на Полтавщині значно вагомішу цифру. Про це, зокрема, свідчать цифрові показники 1899 р., коли загальна сума бюджету губернського і повітових земств у регіоні складала 7 210,5 тис. крб. [5, с. 225]. Певне уявлення про загальні показники бюджету губернського і повітових земств дає таблиця 1 [5, с. 9].

Таблиця 1

Бюджет Полтавського земства у 1901 – 1905 рр.

Роки	Бюджет губернського земства		Бюджет повітових земств	
	У карбованцях	У відсотках	У карбованцях	У відсотках
1901	206 223	16,4	102 938	11,5
1902	219 420	17,4	142 535	16,0
1903	233 939	18,6	188 382	21,1
1904	262 894	20,9	226 342	25,3
1905	335 173	26,7	232 759	26,1
За 5 років	1 257 649	100,0	892 956	100,0

Як бачимо, протягом 1901 – 1905 рр. бюджет губернського земства на 30% перевищував аналогічний показник 15 повітових земств, прибутки яких безпосередньо залежали від наявності тих чи інших суб'єктів оподаткування. Як і слід було чекати, у різних повітах неоднаковим був і розмір бюджету. При цьому коливання відповідних сум були досить значними – від 145 186 тис. крб. у Костянтиноградському до 8 485 крб. у Прилуцькому повіті [5, с. 6–7].

Основним джерелом поповнення земського бюджету завжди були прибутки від податку на землю. Так, наприклад, у 1875 р. від землі земства отримували 85,8% прибутку, тоді як від нерухомого майна, що знаходилося у містах – 5,4%; від фабрик і заводів – 8,0%; житлових будинків – 0,8%. Хоч на початку ХХ ст. загальна картина поповнення бюджету і зазнала певних змін, проте податок від землі залишався основним джерелом земських доходів. Ось відповідні показники 1911 р.: питома вага земельного податку склала 70,9% усіх доходів, тоді як від міського майна – 10,4%; від фабрик і заводів – 16,9%; житлових будинків у містах – 1,8% [9, с. 1525].

Саме земські податки були для мешканців Полтавської губернії найбільшим тягарем, про що свідчить таблиця 2 [3, с. 678–679]. Отже, лівова частка усіх податків і різноманітних платежів (65,67%) припадала саме на земські податки, у порівнянні із якими казенні платежі склали незначну суму (10,06%). Аналізуючи динаміку поповнення бюджету Полтавського губернського земства від нерухомого майна за 1900 – 1915 рр. відзначаємо його щорічне зростання у межах 30 – 50 тис. крб. Виключенням із цього правила є хіба що 1912 р., коли прибуток від нерухомого майна, основну частку якого складав поземельний податок, зріс майже на 200 тис. крб. [5, с. 9], що було пов'язано, очевидно, із

зростанням чисельності селянських господарств, які вийшли зі складу громади у відповідності до столицінського закону «Про землеустрій» від 29 травня 1911 р. [19, с. 457]. Звертає на себе увагу вкрай несправедливе оподаткування земель привілейованих (дворяни, почесні громадяни, офіцери, чиновники) та непривілейованих (селяни, козаки, міщани) станів. Якщо перші із вищезгаданих станів з однієї десятини земельних угідь платили земству $15\frac{3}{4}$ коп., то інші – 1 крб. 18 коп., тобто у вісім разів більше [24, с. 193].

Таблиця 2

Загальна сума платежів із земельних угідь Полтавської губернії у 1907 р.

№ п/п	Повіти	Платежі у карбованцях						
		Казенні	Земські	Дворянські	Громадські		Обов'язкові страхові	Разом
					Грошові	Натуральні у переведенні на гроші		
1.	Гадяцький	29 534	220 924	4 739	49 750	29 526	33 932	368 405
2.	Золотоніський	51 076	371 792	10 258	56 747	42 691	37 810	570 374
3.	Зінківський	27 305	189 028	4 432	42 485	28 251	31 395	322 896
4.	Кобеляцький	42 775	300 314	6 579	70 159	19 368	29 511	468 706
5.	Костянтиноградський	73 740	430 426	18 696	96 348	28 840	39 018	687 068
6.	Кременчуцький	40 378	231 873	8 651	47 681	21 505	23 960	374 048
7.	Лохвицький	31 800	253 322	5 825	51 790	17 727	35 769	396 233
8.	Лубенський	28 030	173 874	4 959	26 443	38 136	20 491	291 933
9.	Миргородський	31 940	267 467	6 534	44 604	11 559	27 957	390 061
10.	Переяславський	45 110	269 334	8 425	60 213	36 018	44 956	464 056
11.	Пирятинський	39 003	249 078	10 541	53 249	17 781	31 739	401 391
12.	Полтавський	38 271	264 677	9 951	72 490	38 529	33 648	457 566
13.	Прилуцький	36 671	198 199	8 120	75 769	56 933	44 914	420 606
14.	Роменський	30 143	218 904	4 264	66 607	31 641	40 491	392 050
15.	Хорольський	47 698	233 506	10 326	54 671	22 686	22 438	391 325
По губернії		593474	3872718	122300	869006	441191	498029	6396718
У відсотках		10,06	65,67	2,07	6,25	7,48	8,44	100

Як же витрачалися кошти, отримані губернським і повітовими земствами від оподаткування громадян Полтавського регіону? Певну відповідь на це питання дає таблиця 3 [3, с. 679].

Таблиця 3

**Кошторис витрат (у відсотках) повітових і
Полтавського губернського земства у 1901 р.**

<i>Статті витрат</i>	<i>Урядові установи</i>	<i>Земські установи</i>	<i>Тюрми</i>	<i>Дороги</i>	<i>Освіта</i>	<i>Богоугодна справа</i>	<i>Медицина</i>	<i>Ветеринарія</i>	<i>Економічні заходи</i>	<i>Виплата боргів</i>	<i>Інші витрати</i>
<i>Земства</i>											
Полт. губ. земство	0,3	10,8	0,9	2,1	14,1	0,1	33,4	3,1	2,9	0,01	32,3
Кобеляцьке	9,8	8,2	1,1	5,9	24,0	1,1	27,3	1,2	0,5	10,9	10,0
Кременчуцьке	11,7	11,0	0,8	4,3	27,5	1,9	23,4	1,1	2,0	3,8	12,5
Зінківське	9,1	8,1	0,4	4,1	12,1	2,1	21,0	1,6	2,6	4,7	27,2
Прилуцьке	8,0	7,2	0,5	3,2	22,0	0,7	31,0	0,2	1,1	22,3	3,8
Лубенське	10,2	10,5	0,7	6,6	21,0	1,2	39,0	-	0,9	2,9	7,0
Миргородське	12,1	8,2	0,4	1,6	30,4	1,2	32,2	0,6	3,7	3,0	6,6
Гадяцьке	17,4	8,4	0,2	2,1	17,1	2,4	35,0	0,9	0,4	0,3	15,8
Роменське	7,9	10,4	0,7	7,9	19,2	0,9	32,1	0,1	3,2	1,3	16,3
Полтавське	10,2	13,0	0,9	7,9	23,0	1,1	15,0	0,7	3,8	4,0	20,4
Лохвицьке	5,2	17,1	0,4	4,9	19,0	0,5	22,5	0,1	1,4	5,1	23,8
Переяславське	13,0	7,9	0,7	13,6	20,0	2,4	30,0	0,2	-	0,5	11,7
Пирятинське	10,1	10,1	1,2	7,5	24,3	0,4	38,0	-	0,1	1,4	6,9
Хорольське	4,6	7,3	0,4	4,8	31,7	0,2	30,5	0,5	1,7	4,1	14,2
Костянтиноградське	12,7	5,7	0,2	2,3	18,1	0,1	29,0	1,1	6,4	7,2	17,2
Золотоніське	4,3	8,9	0,6	11,6	24,0	0,8	28,6	1,5	2,2	9,2	8,3

На основі її даних можна зробити висновок про абсолютне переважання витрат на медицину та освіту як у бюджеті губернського, так і усіх повітових земств Полтавщини. Третє і четверте місця у відповідному рейтингу посідають витрати на утримання земських та урядових установ. Звертає на себе увагу досить значна питома вага так званих «інших витрат». У різні роки під цю статтю витрат підпадали найрізноманітніші асигнування, які інколи навіть важко було передбачити. Так, у бюджеті Полтавського губернського земства на 1915 р. ця стаття мала на меті витрати на страхування майна губернського земства, нові будівлі заводської стайні, утримання ферми при Полтавській психіатричній лікарні, утримання складу речей і продуктів будинку осіб похилого віку, покриття боргів Дегтярівської ткацької майстерні, допомога біженцям, влаштування та утримання телефонів та автомобілів тощо [5, с. 6–7]. Значні витрати було здійснено губернським земством на боротьбу із голодом у 1892 – 1893 роках. Згідно даних, що стосуються 12 повітів (із 15) Полтавської губернії, земство втратило на цю благородну справу 606 794 крб. На кошти земства було закуплено

і передано населенню краю 452 492 пуди жита, 30 063 пуди ячменю, 61 079 пудів пшениці, 1 181 пуд гречки, 48 пудів проса і 9 248 пудів вівса [17, с. 48]. Голод 1892 – 1893 рр. був викликаний виключно неврожаєм, а не політикою тогочасної влади, як це було у нашому регіоні у 1932 – 1933 рр. Постраждали не лише люди, але й сільськогосподарські тварини. Порівняно із 1883 р. у 1893 р., наприклад, кількість волів у селян скоротилась на 35%; корів – на 9%, а так званої «гульової» худоби (молодняк) – на 52%. Тому допомога земства продовольством виявилася дуже доречною. З точки зору перспектив розвитку місцевого самоврядування та його значення для мешканців Полтавщини важливо охарактеризувати загальну тенденцію використання земського бюджету. Певний інтерес у цьому плані становить таблиця 4 [27, с. 144]. Наведені у ній показники використання земського бюджету дають підстави для висновку про неухильне зростання витрат практично з усіх зазначених статей кошторису. Якщо за 23 роки (1878 – 1900 рр.) на усі економічні заходи було спрямовано 1 907 933 крб., то лише за 5 років початку ХХ ст. (1901 – 1905 рр.) 1 257 649 крб., що становить не багато не мало – 66% від вищезгаданої суми. Іншими словами: щорічно протягом 23 років із бюджету губернського земства на ці заходи витрачалось 83 тис. крб., тоді як за останнє п'ятиріччя – 251,5 тис., тобто учетверо більше. Подібна тенденція була характерною і для бюджету повітових земств: протягом 1896 – 1900 рр. щорічні витрати на економічні заходи складали 61 тис. крб., тоді як у 1901 – 1905 рр. – утричі більше (178,6 тис. крб.). Звертає на себе увагу також і стаття витрат на розповсюдження сільськогосподарських знань: за 23 роки губернське земство виділило на цю справу 256 214 крб., тоді як за 1901 – 1905 рр. – 221 317 крб., тобто 86,4% від щойно згаданої суми. У міру своїх можливостей Полтавське губернське земство, яким тривалий час керував брат страченого царизмом народовольця Дмитра Лизогуба Федір Лизогуб, намагалося допомогти метою передачі їх на пільгових умовах усім тим, хто був малоземельним, тобто мав до 6 дес. землі. З 1882 по 1913 рр. із його допомогою було куплено 5 509 дес., які були розподілені між 30 товариствами і окремими домогосподарями 19 населених пунктів у 12 повітах при умові виплати вартості куплених угідь протягом 28 років [22, с. 9]. Звичайно, порівнюючи із реальними потребами мешканців полтавського села це був мізер. Але, як говориться у народі, «на безриб'ї і рак риба».

За часів керівництва Полтавським земством Федора Лизогуба (1901 – 1915 рр.) у середовищі дрібних товаровиробників значно активізувався кооперативний рух. Тривалий час створення кооперативів у полтавському селі займалися губернські та дільничі агрономи. На одній із агрономічних нарад, яка була організована на початку ХХ ст. Полтавським губернським земством, було ухвалено резолюцію такого змісту: «Для вірного напрямку і використання позик на поліпшення сільського господарства необхідна участь агрономів в роботі таких товариств» [21, с. 82]. Земства Полтавської губернії вели досить активну роботу по організації різноманітних кооперативів вже з самого початку свого організаційного становлення. Не було випадковим, очевидно, що перший кооператив, який виник у нашому регіоні під назвою Полтавське сільськогосподарське товариство, з'явився у 1865 р., тобто практично одночасно із таким органом місцевого самоврядування, як земство. Невдовзі, у 1869 р., у Гадячі розпочало свою роботу ощадно-позичкове товариство. У 1871 – 1872 рр. як губернське, так і деякі повітові земства неодноразово обговорювали питання, які стосувалися створення

сільських ощадно-позичкових товариств. Губернські земські збори у 1872 р. асигнували 15 000 крб. на видачу позик щойно організованим товариствам, а управа, за дорученням земських зборів, опублікувала і безкоштовно розповсюдила серед населення губернії 2 000 примірників «Сборника сведений, относящихся к делу устройства ссудо-сберегательных товариществ в Полтавской губернии» [25].

Таблиця 4

Використання бюджету губернського і повітових земств у 1878 – 1905 рр.

Статті витрат	Витрати губернського земства						Витрати повітових земств			
	У карбованцях			У %			У карбованцях		У %	
	За 23 роки (1878 – 1900 рр.)	За 5 років (1896 – 1900 рр.)	За 5 років (1901 – 1905 рр.)	1878 – 1900 рр.	1896 – 1900 рр.	1901 – 1905 рр.	За 5 років (1896 – 1900 рр.)	За 5 років (1901 – 1905 рр.)	1896 – 1900 рр.	1901 – 1905 рр.
Місцеві дослідження	451 377	180 650	342 470	23,6	21,2	25,8	1 240	8 265	0,4	0,9
Розширення дрібного землевод.	70 000	-	15 000	3,7	-	1,2	-	-	-	-
Поліпшення с/г культури населення	99 986	41 665	103 350	5,2	4,9	8,5	40 978	118 847	13,3	13,3
Поліпшення спеціальних галузей с/г	-	-	10 230	-	-	0,8	19 350	45 219	6,3	5,1
Поліпшення загальних умов с/г	8 214	3 064	12 655	0,4	0,4	1,0	9 432	36 112	3,1	4,1
Заходи у сфері лісового господарства	-	-	-	-	-	-	100	360	0,03	0,01
Поліпшення тваринництва	65 159	33 159	8 929	3,4	3,9	0,4	22 440	111 593	7,3	12,5
Розповсюдження с/г знань	256 214	133 783	221 317	13,4	15,7	17,6	64 551	233 523	20,9	26,1
Кустарні промисли	89 397	78 272	95 314	4,7	9,2	7,6	120 208	302 258	41,9	33,9
Ремісничі і комерційна освіта	850 426	379 954	463 384	44,7	44,7	36,9	20 129	23 783	6,6	2,6
Кредити	-	-	3 000	-	-	0,2	-	10 600	-	1,2
Інші заходи	17 160	160	-	0,9	-	-	625	2 396	0,2	0,3
Разом	1907933	850817	1257649	100,0	100,0	100,0	308 103	892 956	100,0	100,0

Станом на 1.І.1893 р. таких кооперативів нараховувалося в губернії 14, а число членів сягнуло 3 457 осіб [26, с. 35]. Згідно статуту ощадно-позичкових товариств основний капітал у них міг бути створений майже виключно із пайових внесків їх членів або пожертвувань благодійників. Земство ж не мало можливості надавати у цьому відношенні відчутної допомоги новоствореним кооперативам, що і зумовлювало їх повільний розвиток і досить скромні результати роботи. Ситуація змінилася у 1894 р., коли уряд дозволив створення кредитних кооперативів, основний капітал яких базувався на фінансуванні Державного банку, тоді як пайові внески використовувалися переважно для кредитування своїх членів. При допомозі земських агрономів, які надавали практичну допомогу бажаючим взяти участь у таких кооперативах, кредитні товариства почали розповсюджуватися досить швидко. Якщо у 1895 р. виникло лише кілька таких кооперативів, то у 1905 р. їх було вже 48, а через п'ять років – 166. Станом на 1 січня 1916 р. в губернії їх вже нараховувалось 311 з числом членів у 240 910, що приблизно у чотири рази перевищувало чисельність учасників ощадно-позичкових товариств [2, с. 4]. При розмірі відсотків за кредит від 6 до 12% річних бажаючих отримати позику виявилось досить багато, адже відсоток у сільських лихварів коливався від 30 до 40% [15, с. 177].

Намагаючись якнайповніше задовольнити потреби дрібних товаровиробників у доступних і якомога дешевших кредитах, Полтавське губернське земство у 1902 р. під час роботи зініційованих тодішнім головою Комітету Міністрів Російської імперії С. Ю. Вітте «Місцевих комітетів про потреби сільськогосподарської промисловості» порушило питання про організацію губернського земського банку. Було навіть розроблено проект статуту такого банку, до обговорення якого було залучено повітові земства. В ході обговорення виявилось, що повітові земства посилаючись на заборону у запропонованому проекті статуту іпотечних позик, не підтримали відповідну ідею губернського земства. У якості головного мотиву такої позиції Хорольське земство посилалось на те, що запропонований статут визначає місце такого банку «як передаточної інстанції, яка стоїть між повітовими земствами та установами, що їх кредитують» [8, с. 143]. Дискусії щодо земських банків під час роботи «Особливої наради про потреби сільськогосподарської промисловості» (1902 – 1904 рр.) час від часу виникали й у інших губерніях імперії. Результатом цих дискусій стало ухвалення у 1904 р. урядом і згодом підписаного царем «Положення» про земські каси, основним завданням яких було кредитування дрібних товаровиробників як у формі надання готівки, так і певного товару, переважно сільськогосподарського інвентарю, машин і механізмів. Згідно вищезгаданого «Положення» земські каси видавали позики сільським господарям розміром до 300 крб. на термін не більше 5 років. Ці каси приймали також і готівку на умовах від 3 до 7% річних, тоді як позики видавалися із розрахунку 10% річних [16, с. 141]. Для створення основного капіталу земці, як правило, брали кредит у Державному банку під 7% річних, тоді як кредитним кооперативам цей же банк надавав кредит із розрахунку 5% річних [23, с. 505]. Земські каси також мали право надавати позики кредитним, ощадно-позичковим, споживчим та сільськогосподарським товариствам, що було суттєвим фактором розширення сфер впливу цих товариств. На Полтавщині перші каси такого типу виникли у 1907 р. Станом на 1 січня 1909 р. їх основний капітал складав 2 568,2 тис. крб., з яких 1 681,8 крб. було позичено мешканцям регіону

[10, с. 160]. Проте через ряд причин земські каси не набули значного поширення, адже половина повітових земств їх так і не створила. Серед причин такого становища земці називали «низький максимальний розмір позики, яка надавалась одній особі». Беручи до уваги цю обставину Лубенські повітові збори у 1911 р. просили губернське земство внести відповідні зміни до статуту каси з тим, щоб сума кредиту могла бути збільшена з 300 крб. до 1 000 крб. [23, с. 312].

На жаль, обмежений обсяг даного повідомлення не дозволяє хоча б у загальних рисах охарактеризувати витрати губернського і повітових земств на інші заходи, які також заслуговують належної уваги. Автори цих рядків свідомо не зупинялися на аналізі витрат земського бюджету на такі сфери, як шкільництво, ветеринарія та природоохоронна справа, адже усі ці питання в історичній літературі більш-менш висвітлені [11; 1; 4]. Що стосується такого питання, як використання бюджетів міських Дум Полтавщини, то за своїми обсягами і масштабністю сфер фінансування, вона є вкрай незначним. У даному випадку мова може йти лише про такі питання, як будівництво водогонів у Полтаві та Кременчуці, субсидії у сфері народної освіти, включаючи такі заклади, як гімназії, реальні та парафіяльні училища і ряд інших менш значущих для міщан питань як то: брукування, озеленення, освітлення і очищення міст [18].

Загальний висновок із усього вищесказаного може бути зведений до наступного: 1). Основним джерелом формування земського бюджету був податок на земельні угіддя різного призначення. 2). Статті витрат кошторису губернського і повітових земств охоплювали практично усі сфери життєдіяльності місцевих мешканців. Та найбільші ресурси спрямовувалися все ж на медичне обслуговування населення та шкільну освіту. 3). Порівняно із земствами міські Думи Полтави і Кременчука мали незначні кошти для фінансування тих чи інших потреб, хоча їх діяльність потребує окремої уваги дослідників. З точки зору перспектив подальшого дослідження проблеми, яка стосується формування і використання місцевих бюджетів Полтавщини епохи вільного підприємництва, початок якій було покладено скасуванням кріпосного права та іншими реформами 60 – 70-х років XIX ст., є з'ясування впливу центральних органів державної влади на органи місцевого самоврядування, включаючи і міські Думи Полтави та Кременчука. Результати такого дослідження можуть бути використані при формуванні і використанні місцевих фінансів на сучасному етапі ринкової трансформації економіки як України загалом, так і Полтавського регіону зокрема.

Список використаних джерел

1. Аранчій С. В. Історія ветеринарної медицини Полтавщини / С. В. Аранчій. – Полтава: «Полтавський літератор», 1998. – 232 с.;
2. Битус А. П. Учреждения мелкого кредита Полтавской губернии за 1914 год / А.П. Битус // Журнал Полтавского губернского присутствия . – 1916. – № 4. – С. 4–37.
3. Веселовский Б. История земства за сорок лет. Том 1 / Борис Веселовский. – СПб.: Изд-во О. Н. Поповой, 1909. – 724 с.
4. Гармаш Т. П. Портрети діячів природоохоронної справи: Полтавщина (XIX – поч. XX ст.): Монографія / Т. П. Гармаш. – Полтава: ТОВ «Асмі», 2009. – 196 с.
5. Журнали Полтавского губернского земского собрания 50 очередного созыва 1914 года. – Полтава: Электр. тип.-литогр. И. Л. Фришберга, 1915. – 289, 169, 10 с.
6. Журнали Полтавской городской Думы за 1895-й год. – Полтава: Типо-литогр. Л. Фришберга, 1896. – 415 с.

7. Журналы Полтавской городской Думы за 1914-й год. – Полтава: Типо-литогр. И. Л. Фришберга, 1915. – 387 с.
8. Журналы Хорольского уездного земского собрания XXXIX созыва. Заседаний 15, 16 и 17 сентября 1903 года. С приложениями. – Хорол: Тип. Л. Р. Затуренского, 1904. – 255, 107 с.
9. Земский бюджет и источники обложения // *Хозяйство*. – 1912. – № 42. – С. 1525–1526.
10. Керножицкий И. Мелкий кредит / И. Керножицкий // Календарь «Хуторянин» (Второй сельскохозяйственный сборник). Год издания 2-й. – Полтава: Электрич. типо-литогр. Д. Н. Подземского, 1909. – С. 155–162.
11. Козаченко А. І. Земське самоврядування в Полтавській губернії (1864 – 1920 рр.): Історико-правове дослідження. Монографія / А. І. Козаченко. – Полтава: Полтавський літератор, 2009. – 208 с.;
12. Краснікова О. М. Роль різних факторів у витратах Полтавського земства на сільськогосподарські потреби (кінець XIX – поч. XX ст.) / О. М. Краснікова // *Економіка України: стратегія, відродження і трансформаційні перетворення*. Матеріали наук.-практ. конференції. – Полтава, 26 – 27 квітня 2005 р. – Полтава: ПІБ МНТУ, 2005. – С. 27 – 30.
13. Краснікова О. М. Система податків і зборів в аграрному секторі економіки України епохи вільного підприємництва (1861 – 1917 рр.) / О. М. Краснікова // *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: Економічні науки*. Вип. 83. – Харків: ХНТУСГ. – 2009. – С. 140 – 146.
14. Михайловский А. Г. Бюджеты русских городов / А. Г. Михайловский // *Известия Московской городской Думы*. – 1905. – Сентябрь – декабрь. – С. 15 – 22.
15. Обзор сельского хозяйства Полтавской губернии за 15 лет (1885 – 1900 гг.). – Полтава: Типо-литогр. И. А. Дохмана, 1905. – 376 с.
16. Отчет Лубенской уездной земской управы за 1909 год. Часть первая. Отчет описательный. – Лубны: Тип. И. Л. Ицкович и К; 1910. – 239, 352 с.
17. Отчет Полтавской губернской земской управы об обеспечении населения продовольствием вследствие неурожая в 1892 году. – Полтава: Тип. Л. Фришберга, 1894. – 67 с.
18. Плаксі́й Т. М. З історії міського громадського самоврядування в Україні (на прикладі міст Наддніпрянщини) / Т. М. Плаксі́й // *Придніпровський науковий вісник*. – Дніпропетровськ, 1998. – № 109 (176). Історія. Філософія. – С. 39 – 50.
19. Положение о землеустройстве // Полное собрание законов Российской империи. Собр. 3-е. – Т. XXXI. 1911. Отд. 1. – СПб., 1914. – С. 456–459.
20. Полтавский земский календарь на 1908 год. Издание Полтавского губернского земства. Год первый. – Полтава: Электрич. типо-литогр. И. А. Дохмана, 1907. – 57, 135 с.
21. Полтавское губернское агрономическое совещание 1912 г. – 25 – 28 ноября. Стенографический отчет. – Полтава: Типо-литогр. И. Л. Фришберга, 1914. – 87 с.
22. Полтавскому губернскому земскому собранию 51-го очередного созыва губернской земской управы доклады 1915 года. – Полтава: Электрич. типо-литогр. И. Л. Фришберга, 1916. – 336 с.
23. Постановления Лубенского уездного земского собрания за 1911 год. Доклады управы. – Лубны: Тип. Г. Я. Бахмутского и П. Я. Ткача, 1912. – 702 с.
24. Постановления Лубенского уездного земского собрания за 1914 г. Доклады управы и приложения к ним. – Лубны: Тип. т-ва «И. Золотницкий и Б. Левитский», 1914. – 930, XVII с.
25. Сборник сведений, относящихся к делу устройства ссудо-сберегательных товариществ в Полтавской губернии. Издано согласно постановлению Полтавского губернского земского собрания. – Полтава: Тип. Пигуренко, 1872. – 98 с.
26. Сельский кредит в Полтавской губернии. Выпуск 1. Мелкий организованный кредит. Ссудо-сберегательные товарищества. Волостные кассы. Сельские банки. – Полтава: Типо-литогр. И. А. Дохмана, 1894. – 160 с.
27. Статистический ежегодник Полтавского губернского земства на 1905 год. Год девятый. – Полтава: Электрич. типо-литогр. И. А. Дохмана, 1906. – 182, 109, 133 с.

Н. А. Якименко, О. Н. Красникова

**ИСТОЧНИКИ ФОРМИРОВАНИЯ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БЮДЖЕТА ОРГАНОВ МЕСТНОГО
САМОУПРАВЛЕНИЯ ПОЛТАВЩИНЫ ЭПОХИ СВОБОДНОГО
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА (1861 – 1917 ГГ.)**

В статье проанализированы источники формирования и пути использования (преимущественно в экономической сфере) таких бюджетных органов местного самоуправления как губернское и уездные земства Полтавщины. Упоминаются также бюджеты городских Дум и Управ Полтавы и Кременчуга.

Ключевые слова: Полтавщина, земство. Дума, бюджет, налоги, кооперативы, банки, земские кассы.

M. Yakimenko, O. Krasnikova

**SOURCES AND BASIC DIRECTIONS FOR USING THE BUDGET
OF LOCAL GOVERNMENTS IN POLTAVA REGION
DURING THE ERA OF FREE ENTERPRISE (1861–1917)**

The sources of formation and ways of using (mainly in the economic field) such budget authorities of local government as the provincial and district councils (the zemstvos) of Poltava region have been analysed in the article. The budgets of the urban self-governance bodies with representative capacity (the Dumas) and executive bodies (the Upravas) of Poltava and Kremenchug have been mentioned too.

Keywords: Poltava region, district council (zemstvo), the Duma, the budget, taxes, cooperation, banks, zemstvo offices for small-scale credit.

Надійшла до редакції 25 квітня 2013 року